

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
იურიდიული ფაკულტეტი

სამართლის ჟურნალი

№1, 2020

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების წარმოშობისა და განვითარების ისტორიულ-სამართლებრივი ასპექტები (შეღარებითი ანალიზი)

წინამდებარე სტატია ეხება დღევანდელ მსოფლიო რეალობაში ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ თემას – არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებას. სტატიაში განხილულია არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების წარმოშობის ისტორია, განვითარების ეტაპები, მათ შორის, საკითხები არასრულწლოვანთა სასამართლოს და კანონთან კონფლიქტში მყოფი პირის სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის შესახებ, არსებული მიდგომები და რეალობა, როგორც მსოფლიოში, ასევე საქართველოში. ნაშრომში ყურადღებაა გამახვილებული არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესებზე, როგორც არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების მთავარ პრინციპზე. სტატიაში, ასევე, საუბარია არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსზე, როგორც არასრულწლოვანთა შესახებ პირველ სპეციალურ კანონზე ქართულ საკანონმდებლო სივრცეში.

საკვანძო სიტყვები: არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების ისტორია, არასრულწლოვანთა სასამართლო, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი, კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვანი.

1. შესავალი

მსოფლიომ უკვე დიდი ხნის წინ აღიარა, რომ არასრულწლოვანი მოზრდილებისგან განცალკევებით უნდა იქნეს განხილული. აღნიშნული მიდგომა ისტორიულად ყალიბდებოდა. მაგალითად, ნორვეგიის ჯერ კიდევ XIII საუკუნის სისხლის სამართლის კოდექსში ნათქვამი იყო, რომ „უფროსებს ქურდობისათვის შეიძლება მოაჭრან ორივე ხელი, ბავშვებს კი – მხოლოდ ერთი.“¹ იუვენალური იუსტიცია² იქმნებოდა როგორც მართლმსაჯულების ორბიტაში მოხვედრილ ბავშვთა და მოზარდთა უფლებების დაცვის ჰუმანისტური ინსტიტუტი, რომელშიც მოიაზრებიან, ერთი მხრივ, დანაშაულთა ჩამდენი, ხოლო მეორე მხრივ, დანაშაულთა და სხვა კრიმინოგენული სიტუაციების მსხვერპლი არასრულწლოვნები.³

იუვენალურ იუსტიციამ ჩვენს ქვეყანაში აქტუალობა განსაკუთრებით ბოლო წლებში შეიძინა. საქართველოში განხორციელებულმა მნიშვნელოვანმა პოლიტიკურმა და სოციალურ-ე-

* ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დოქტორანტი.

¹ საქართველოს პარლამენტის მრჩეველთა დამოუკიდებელი საბჭო, გაეროს ბავშვთა ფონდი, არასრულწლოვანთა დანაშაულის ადმინისტრაცია, სანვერთნელი მოდულები არასრულწლოვანთა დანაშაულის ადმინისტრირების შესახებ, საქართველოს კანონმდებლობა და საერთაშორისო სამართლებრივი მექანიზმები, თბ., 2003, 119.

² იუვენალური იუსტიცია – საერთაშორისოდ აღიარებული ტერმინია. სიტყვა „იუსტიცია“ რამდენიმე მნიშვნელობით გამოიყენება. უმთავრესად იგი განიმარტება როგორც მართლმსაჯულება (ასევე, განიმარტება როგორც სასამართლო, სასამართლო დანესებულებათა სისტემა და ა. შ.), შესაბამისად, იუვენალური (მოზარდთა) იუსტიცია ითარგმნება, როგორც არასრულწლოვანთა (მოზარდთა) მართლმსაჯულება (Juvenile Justice).

³ ბოხაშვილი ი., ბენიძე მ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების საკითხები (მოქმედი საპროცესო კანონმდებლობის, ახალი სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსისა და საერთაშორისო სამართლებრივი აქტების მიხედვით), ჟურნ. „სამართლის ჟურნალი“, № 2, თბ., 2009, 35, იხ. ციტირება: *Петрухин И. Л.*, Уголовно-процессуальное Право Российской Федерации, 2007, 592.

კონომიკური ხასიათის მოვლენებმა განაპირობა შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის შექმნის აუცილებლობა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების სფეროში. ჩვენი ქვეყანა, როგორც დემოკრატიულ გზაზე მიმავალი სახელმწიფო, დაადგა სწორედ იმ გზას, რომ საერთაშორისო სტანდარტებთან დაახლოების მიზნით, შექმნას და განავითაროს იუვენალური იუსტიციის სისტემა ქვეყანაში. ამის პირველი მცდელობა არის სწორედ სპეციალური საკანონმდებლო აქტის მიღება. მაშინ, როდესაც, 2009 წლამდე საქართველოში არ არსებობდა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების რეფორმის სტრატეგიაც კი, 2015 წელს ძირეული გარდაქმნები მოხდა. კერძოდ, 12 ივნისს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი, რომლის ძირითადი ნაწილი 2016 წლის 1 იანვრიდან ამოქმედდა.

სტატიის მიზანია, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების წარმოშობისა და განვითარების ეტაპების მიმოხილვა, როგორც სამართლებრივი, ასევე ისტორიული ასპექტებით. კვლევის საგანი გაშუქებულია, როგორც საქართველოს, ასევე, მსოფლიოს მაგალითზე. სტატიაში ცალკე თავი ეძღვნება არასრულწლოვანთა სასამართლოს. ასევე, სათანადო ყურადღება აქვს დათმობილი არასრულწლოვანთა სასჯელთა ფორმირების ეტაპებს ნაციონალურ და საერთაშორისო პრიზმაში.

2. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების წარმოშობა და განვითარების ეტაპები

არასრულწლოვანი, მისი სამართლებრივი სტატუსიდან გამომდინარე, ყოველთვის იყო, არის და იქნება სახელმწიფოსა და საზოგადოების ყურადღების ცენტრში. როგორც ისტორიული კვლევები ცხადყოფენ, ჯერ კიდევ რომის სამართალში არსებობდა სწავლება არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების შესახებ, თუმცა, მოგვიანებით, ინკვიზიციურ მართლმსაჯულებაში, არასრულწლოვანთა მდგომარეობა სრულწლოვანთა მდგომარეობას გაუთანაბრდა და ბავშვების მიმართაც გამოიყენებოდა წამება, სიკვდილით დასჯა და სრულწლოვნებისთვის განკუთვნილი სხვა მკაცრი სასჯელები.⁴ ამერიკის შეერთებული შტატების ერთ-ერთ შტატში, მასაჩუსეტსში (სადაც დღეს არის მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი სამართლის სკოლა ჰარვარდის უნივერსიტეტში), არსებობდა განკარგულება, რომლის მიხედვითაც 16 წელს მიღწეული არასრულწლოვანი, რომელიც მშობლებს არ დაემორჩილებოდა, სიკვდილით დასჯებოდა.⁵ ასეთი გადაცდომისთვის ალტერნატიული სასჯელი არ არსებობდა. ეს წარმოადგენდა მშობლის ავტორიტეტის აბსოლუტურ პატივისცემას და სურვილს, რომ მკაცრი კანონი აუცილებლად აღსრულებულიყო.⁶

ბავშვები და მოზარდები განვითარებით განსხვავდებიან უფროსებისგან, შესაბამისად, მათი მართლმსაჯულება მეტად უნდა იყოს ორიენტირებული რეაბილიტაციაზე. წინათ ნაკლებად მნიშვნელოვანი იყო არასრულწლოვნის ინდივიდუალური საჭიროებების გაგება და შემდგომ მასზე ზრუნვა. მართლმსაჯულებაში არასრულწლოვნის მოხვედრის მიზეზად ასახელებდნენ მშობლების მხრიდან უყურადღებობასა და უკონტროლობას.⁷ ბავშვი აღიქმებოდა,

⁴ *Jensen E. L., Metzger L. K., A Test of the Deterrent Effect of Legislative Waiver on Violent Juvenile Crime, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 40, 1994, 99.*

⁵ *Wiley B., The General Laws and Liberties of the Massachusetts Colony (1672) in Juvenile Offenders for a Thousand Years, New York, 1970, 318-319.*

⁶ *Davis S. M., Children's Rights Under and the Law, Oxford University Press, England, 2011, 71.*

⁷ *Schlossman S., Coalition for Juvenile Justice, DeKalb, Illinois, United States, 1998, 4.*

როგორც „შემცირებული უფროსი ადამიანი“. მხოლოდ მე-19 საუკუნეში დაიწყო საუბარი ბავშვის სრულფასოვან ცხოვრებაზე, მის პიროვნებაზე, აღზრდის მნიშვნელობაზე. ამ საუკუნეში ჩაეყარა საფუძველი ბავშვთა და პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას.⁸

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების სისტემა პირველად ამერიკის შეერთებულ შტატებში შეიქმნა. სისტემა მიზნად ისახავდა ძალადობრივი და დესტრუქციული მართლმსაჯულებიდან დაეხსნა ახალგაზრდები და მათთვის შეეთავაზებინა ინდივიდუალურ მიდგომაზე დაფუძნებული სტანდარტები. მთავარი ამოცანა იყო, რომ იუვენალური იუსტიცია ყოფილიყო სრულწლოვანთა მართლმსაჯულებისგან რადიკალურად განსხვავებული. სამართალწარმოება ყოფილიყო არაფორმალური, ყურადღება გამახვილებულიყო მოზარდზე და მის საჭიროებებზე და არა იმ ქმედებაზე, რომელიც მან ჩაიდინა. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებაში მოზარდის მიერ ჩადენილი ქმედება არ უნდა შეფასებულიყო როგორც დანაშაული. იგი უნდა შეფასებულიყო როგორც სამართალდარღვევა. შესაბამისად, ბავშვი არ იყო დამნაშავე. იგი იყო სამართალდამრღვევი. რეფორმატორთა მიდგომით ბავშვი არ უნდა გაგზავნილიყო ციხეში, არამედ სპეციალურ სკოლაში ან არასრულწლოვანთა გამოსასწორებელ დაწესებულებაში.⁹ აქვე აღსანიშნავია, რომ ზემოხსენებულ მიდგომებს ითვალისწინებს არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსიც. საკანონმდებლო აქტში არ არსებობს დამნაშავე, არამედ არსებობს კანონთან კონფლიქტში მყოფი პირი. აღნიშნული ტერმინის გამოყენება მიანიშნებს იმაზე, რომ ბავშვები, რომლებიც ბრალდებულები არიან დანაშაულის ჩადენაში, არ უნდა იყვნენ განხილულნი როგორც ზრდასრული ადამიანები და მათ არ უნდა მოექცნენ ისე, როგორც სრულწლოვნებს. ეს განპირობებულია ბავშვების შეზღუდული ინტელექტუალური უნარებით, ფსიქოლოგიური, ემოციური, მორალური და სოციალური განვითარების დონით. საკანონმდებლო აქტში, ასევე, არ არსებობს თავისუფლების აღკვეთის დაწესებულება, არამედ არსებობს არასრულწლოვანთა სარეაბილიტაციო დაწესებულება, რაც წინგადადგმული ნაბიჯია და ტერმინებიდანვე ხაზს უსვამს არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების ძირითადი პრინციპების გაზიარებას ქართულ კანონმდებლობაში.

1980-იან წლებში არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებაში განხორციელდა მნიშვნელოვანი რეფორმები. სახელმწიფოებმა უარყვეს მკაცრი მიდგომა და დასჯა და ყურადღება გაამახვილეს არასრულწლოვნის რესოციალიზაციასა და რეაბილიტაციაზე.¹⁰ ამერიკის შეერთებული შტატების ყველა შტატში სხვადასხვა კანონმდებლობა შეიქმნა არასრულწლოვნებთან მიმართებით, თუმცა მიდგომა ყველგან ერთი იყო – უპირატესობა მიენიჭოს არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესებსა და ალტერნატიულ ღონისძიებებს.¹¹ ტრადიციული იუვენალური იუსტიციის მოდელი ყურადღებას ამახვილებს მსჯავრდებულის რეაბილიტაციაზე, აბალანსებს მსხვერპლის, სამართალდამრღვევისა და საზოგადოების საჭიროებებს.¹² თუმცა,

⁸ *Chrisman O.*, *Paidology the Science of the Child, The Historical Child*, Richard G. Badger Gorham Press, Boston, 1920, 11.

⁹ *National Research Council and Institute of Medicine*, *Juvenile Crime, Juvenile Justice*, The National Academies Press, Washington, DC, 2001, 154.

¹⁰ *Torbet P., Szymanski L., Griffin P.*, *Trying Juveniles as Adults in Criminal Court: An Analysis of State Transfer Provisions*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, United States, 1998, 10.

¹¹ *Orsagh T., Chen J. R.*, *The Effect of Time Served on Recidivism: An Interdisciplinary Theory*, *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 4, №2, 1988, 155.

¹² *Bazemore G., Umbreit M.*, *Rethinking the Sanctioning Function in Juvenile Court: Retributive or Restorative Responses to Youth Crime*, *Journal of Crime and Delinquency*, № 41(3), 1995, 299.

პრაქტიკაში პრობლემა იყო ბალანსის შენარჩუნება სოციალურ კეთილდღეობასა და სოციალურ კონტროლს შორის ანუ ეს, ერთი მხრივ, გულისხმობდა ბავშვის საუკეთესო ინტერესებზე ორიენტირებას, ხოლო მეორე მხრივ, არასრულწლოვნის დასჯასა და საზოგადოების დაცვას გარკვეული დანაშაულებისგან. ეს კონტრადიქციული შეხედულებები დროთა განმავლობაში შეიცვალა და მოექცა ბავშვის საუკეთესო ინტერესზე ორიენტირებული მართლმსაჯულების ქვეშ,¹³ რაც დღემდე შემორჩა. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის პირველი და ერთ-ერთი მთავარი მიზანიც სწორედ – მართლმსაჯულების პროცესში არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების დაცვაა.

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებამ სწრაფი განვითარება ჰპოვა მე-20 საუკუნის დასაწყისში, როგორც ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ასევე ევროპაში. წლების განმავლობაში ინსტიტუტმა არაერთი ცვლილება განიცადა, თუმცა, საბაზისო დახასიათება იგივე დარჩა – იუვენალური იუსტიცია – ეს არის აღმზრდელობითი იუსტიცია. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება უმეტესწილად აღიქმება, როგორც სამართალდამრღვევის სასჯელისგან გათავისუფლების პროცედურა, თუმცა, ბევრი ქვეყნის, მათ შორის, საქართველოს არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის ამოცანას კანონთან კონფლიქტში მყოფი პირის სასჯელისგან გათავისუფლება არ წარმოადგენს. კანონი არ კრძალავს სისხლის სამართლის საქმის წარმოებას, ასევე დანაშაულის არსებობის შემთხვევაში სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის საკითხს, რაც სასჯელის შეფარდებითა და აღსრულებით მთავრდება.

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის ერთ-ერთი მიზანია კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნის რესოციალიზაცია-რეაბილიტაცია.¹⁴ ამავე კოდექსით არასრულწლოვნისთვის დანიშნული სასჯელის მიზანია არასრულწლოვნის რესოციალიზაცია-რეაბილიტაცია და ახალი დანაშაულის თავიდან აცილება.¹⁵ როგორც ვხედავთ, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსისგან განსხვავებით, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსმა უარი თქვა სამართლიანობის აღდგენაზე, როგორც სასჯელის მიზანზე. ამის სავარაუდო მიზეზია ის, რომ სამართლიანობის აღდგენა ერთგვარად დაკავშირებულია სამაგიეროს მიზღვასთან, რაც დაუშვებელია იუვენალურ იუსტიციაში. ეს ფაქტიც მნიშვნელოვნად მოწმობს იმას, რომ არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი ორიენტირებულია დანაშაულის ჩამდენ პირზე და არა ჩადენილ ქმედებაზე, რაც ასევე ტრადიციული არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების მოდელის გამოძახილია.

3. არასრულწლოვანთა სასამართლოს შესახებ

ისტორიული ექსკურსი არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების სისტემის ცენტრი არის არასრულწლოვანთა სასამართლო.¹⁶ თავდაპირველად, ტერმინი – „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება“ არასრულწლოვანთა სასამართლოს სინონიმად გამოიყენებოდა, თუმცა,

¹³ *National Research Council and Institute of Medicine, Juvenile Crime, Juvenile Justice, The National Academies Press, Washington, DC, 2001, 154.*

¹⁴ არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი, 3708-III, 12/06/2015, პირველი მუხლის მე-2 ნაწილი.

¹⁵ იქვე, 65-ე მუხლი.

¹⁶ *Moore M. H., Wakeling S., Juvenile Justice: Shoring Up the Foundations, Crime and Justice: A Review of Research, Vol. 22, 1997, 260.*

დროთა განმავლობაში აღნიშნულმა ტერმინმა ცვლილება განიცადა, რადგან მართლმსაჯულება შეიძლება სასამართლოს გარდა, სხვა დაწესებულებასაც მოიცავდეს, მაგალითად, პოლიციას, პროკურატურას, ადვოკატურას, პრობაციას, არასრულწლოვანთა პატიმრობის ცენტრებს და არასრულწლოვანთა სასჯელაღსრულების დაწესებულებებს.¹⁷

არასრულწლოვანთა პირველი სასამართლო დაარსდა 1899 წელს ჩიკაგოში ილინოისის არასრულწლოვანთა სასამართლოს კანონით.¹⁸ სასამართლო მართლმსაჯულებას ახორციელებდა 16 წლამდე ასაკის არასრულწლოვნებზე. იგი ყურადღებას ამახვილებდა უფრო მეტად რეაბილიტაციაზე, ვიდრე დასჯაზე. სასამართლოს ჩანაწერები, სტიგმის შესამცირებლად, კონფიდენციალური იყო. კანონით არასრულწლოვნები განცალკევებულნი უნდა ყოფილიყვნენ უფროსებისგან. ასევე, თავისუფლების აღკვეთის გამოყენება 12 წლამდე ასაკის ბავშვების მიმართ იკრძალებოდა. კანონი ასევე ითვალისწინებდა არაფორმალურობას სასამართლოში არსებულ პროცედურებში.¹⁹ სასამართლოს მიზანი იყო დახმარებოდა არასრულწლოვანს ოჯახური, სოციალური თუ პირადი პრობლემების მოგვარებაში და ჯანმრთელ, პროდუქტიულ და კანონმორჩილ პიროვნებად ჩამოყალიბებაში. კანონთან კონფლიქტში მყოფ მოზარდს სასამართლო უნდა მოვლინებოდა როგორც დამცველი და არა როგორც მტერი,²⁰ რაც მანამდე არსებულ სისტემაში იგრძნობოდა. წინათ სრულწლოვნები და არასრულწლოვნები განიხილებოდნენ ერთ სიბრტყეზე, ერთნაირი მიდგომებითა და სასჯელებით, მათ შორის, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში თავისუფლების აღკვეთის შეფარდებით. მათ ჰქონდათ ერთნაირი უფლებები და სასჯელსაც კი ერთად იხდიდნენ.²¹

არასრულწლოვანთა სასამართლოს იდეა სწრაფად გავრცელდა. 1925 წლისთვის არასრულწლოვანთა სასამართლო არსებობდა ამერიკის შეერთებული შტატების ყველა შტატში, გარდა მაინისა და ვაიომინგისა.²² იუვენალური სასამართლოს დაარსება იმ პერიოდში მიჩნეულ იქნა რადიკალურ სიახლედ, თუმცა, ამის მიუხედავად ამ პრაქტიკამ ამერიკის შეერთებული შტატების გარდა, მალევე პოვა განვითარება საზღვარგარეთის ქვეყნებშიც: დიდ ბრიტანეთში (1905), რუსეთში (1910), საფრანგეთსა და ბელგიაში (1912), ესპანეთში (1918), ნიდერლანდებში (1912), გერმანიაში (1922) და ავსტრიაში (1923).²³

უკვე მე-20 საუკუნის დასაწყისში არასრულწლოვანთა სასამართლოს მიმართ მიმართვიანობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა, როგორც სამართალდამცავი ორგანოების, ასევე მოზარდთა მშობლებისა და ნათესავების მხრიდან. ამის შესაბამისად, უფრო გაიზარდა არასრულწლოვანთა სასამართლოების როლი და აქტუალობა ქვეყანაში. სასამართლო ისწრაფოდა

¹⁷ *Rosenheim M. K., Zimring F. E., Tanenhaus D. S., A Century of Juvenile Justice, Chicago, Illinois, United States, 1983, 18.*

¹⁸ *Lou H. H., Juvenile Courts in the United States, Chicago, Illinois, United States, 1927, 14.*

¹⁹ *Mack J. W., The Juvenile Court, Harvard Law Review, Vol. 23, №2, 1909, 111.*

²⁰ *Cintron L. A., Rehabilitating the Juvenile Court System: Limiting Juvenile Transfers to Adult Criminal Court, Northwestern University Law Review, Vol. 90, 1996, 1262.*

²¹ *Larsen K. L., With Liberty and Juvenile Justice for All: Extending the Right to a Jury Trial to the Juvenile Courts, William Mitchell Law Review, Vol. 20, 1994, 5-6.*

²² *Schlossman S., Sedlak M., The Chicago Area Project Revisited, Journal of Crime and Delinquency, United States, Vol. 29, 1983, 400.*

²³ *საქართველოს პარლამენტის მრჩეველთა დამოუკიდებელი საბჭო, გაეროს ბავშვთა ფონდი, არასრულწლოვანთა დანაშაულის ადმინისტრაცია, სანკრთნელი მოდულები არასრულწლოვანთა დანაშაულის ადმინისტრირების შესახებ, საქართველოს კანონმდებლობა და საერთაშორისო სამართლებრივი მექანიზმები, თბ., 2003, 120.*

თანაგრძნობისკენ, ნდობისკენ და ურთიერთგაგებისკენ²⁴ და არა შიშისკენ, მუქარისა და თავისუფლების აღკვეთის შეფარდებისკენ, როგორ ეს მანამდე იყო გავრცელებული.²⁵ იუვენალური სასამართლოს დაარსებით სრულიად შეიცვალა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების სისტემა, მიზნები და პრინციპები.

1910-იანი წლებიდან დაიწყო არასრულწლოვანთა სასამართლოს სამართლიანობისა და ეფექტიანობის კრიტიკა. კრიტიკოსთა ნაწილი, სასამართლოს ადანაშაულებდა არაფორმალურობაში, ზედმეტ ღმობიერებასა და პროცესის არასათანადო ყურადღებაში. მათ არ მოსწონდათ, რომ სასამართლოში მოხვედრილ ყველა ბავშვს ეპყრობოდნენ თანაბრად – მათ ვინც ჩაიდიხეს დანაშაული და მათაც, ვისაც არაფერი ჩაუდენიათ, რაც არ იძლეოდა სათანადო შედეგს.²⁶ სრულწლოვნისგან განსხვავებით, არასრულწლოვნის საქმე შეიძლებოდა ისე დასრულებულიყო, რომ არ ყოფილიყო ზეპირი მოსმენა, მსჯავრდებულს არ ჰქონოდა შესაძლებლობა ესარგებლა დაცვის უფლებით ან თუნდაც სათანადოდ ინფორმირებული ყოფილიყო მისი ბრალდების შესახებ.²⁷

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მე-20 საუკუნის შუა პერიოდში განხორციელდა, რაც უკავშირდება ამერიკის შეერთებული შტატების უზენაესი სასამართლოს სამ გადაწყვეტილებას. გადაწყვეტილებებმა იუვენალურ იუსტიციაში საპროცესო ფორმალობა შემოიღო და კანონთან კონფლიქტში მყოფი პირის სავალდებულო უფლებები დაადგინა. პრეცედენტული სამართალი არის კანონის წყარო ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

პირველი გახლდათ საქმე კენტი ამერიკის შეერთებული შტატების წინააღმდეგ, რომელიც სასამართლომ არასრულწლოვან მორის კენტს უარი უთხრა საქმის განხილვაზე, იმ მიზეზით, რომ წინა ინსტანციის სასამართლოში მისი საქმე განხილული იყო ზეპირი მოსმენის გარეშე და მის ადვოკატს არ ჰქონდა წვდომა იმ ინფორმაციაზე, რომელსაც ეყრდნობოდა სასამართლოს გადაწყვეტილება. არასრულწლოვანი მსჯავრდებული ყველაზე ცუდ სიტუაციაში იყო ამ დროს. ის ვერ სარგებლობდა სათანადო უფლებებით, რომლებითაც შეიძლებოდა ესარგებლა სრულწლოვანთა სასამართლოში, რადგან მის საქმეს განიხილავდა არასრულწლოვანთა სასამართლო, სადაც ამ უფლებებით სარგებლობის საშუალებას არ აძლევდნენ.²⁸

მეორე საქმე, რომელიც ერთი წლის შემდეგ განიხილა ამერიკის შეერთებული შტატების უზენაესმა სასამართლომ, გახლდათ საქმე გაულტი ამერიკის შეერთებული შტატების წინააღმდეგ. ამ გადაწყვეტილებამ კიდევ უფრო მოსთხოვა სასამართლოს არასრულწლოვანთა უფლებების დაცვა. 15 წლის ჟერარდლ გაიტს მიესაჯა სასჯელის მოხდა გამოსასწორებელ დაწესებულებაში განუსაზღვრელი ვადით. მისი ქმედება გახლდათ ის, რომ მან განახორციელა უხამსი სატელეფონო ზარი, რომლისთვისაც სრულწლოვნებისთვის მაქსიმალური სასჯელი იყო ჯარიმა 50\$ ოდენობით ან თავისუფლების აღკვეთა 2 თვის ვადით. ამ საქმეში ფიგურირებდა თითქმის ყველა საპროცესო დარღვევა: კერძოდ, არასრულწლოვანი დააკავა პოლიციამ, რომელმაც მთელი ღამის განმავლობაში ამის შესახებ არ შეატყობინა მშობლებს; საქმის განხილვა არასრულწლოვანთა სასამართლოში დაინიშნა მეორე დღეს. პროცესზე არ

²⁴ Schlossman S., Sedlak M., The Chicago Area Project Revisited, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 29, 1983, 411.

²⁵ Schlossman S., Love and the American Delinquent, Journal of Juvenile Family Court, Vol. 28, 1977, 63.

²⁶ Difonzo J. H., Parental Responsibility for Juvenile Crime, Vol. 80, №1, 2001, 4.

²⁷ Dawson R. O., The Future of Juvenile Justice: Is It Time to Abolish the System, Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 81, 1990, 141.

²⁸ Kent v. United States (1966), 383 US 541.

გამოიძახეს მოწმეები; არ მიმდინარეობდა პროცესის ჩანერა; არასრულწლოვანს არ ჰყავდა ადვოკატი²⁹ და ა.შ. უზენაესი სასამართლოს ამ გადაწყვეტილებით არასრულწლოვნებს მიეცათ უფლება, მიეღოს ინფორმაცია მათ მიმართ წაყენებული ბრალდების შესახებ, ჰყოლოდათ ადვოკატი, მოენვიათ მოწმეები, ასევე დაეკითხათ ბრალდების მხარის მოწმეები, მიეღოს სასამართლო სხდომის ჩანაწერი და გაესაჩივრებინათ მოსამართლის ნებისმიერი გადაწყვეტილება.³⁰

1970 წელს კი ამერიკის შეერთებული შტატების უზენაესი სასამართლოს საქმით ინ ვინშიპ, რომელიც ეხება 11 წლის სამუელ ვინშიპს, იუვენალურ იუსტიციაში დამკვიდრდა „გონივრულ ეჭვს მიღმა სტანდარტი“. კანონთან კონფლიქტში მყოფი პირი გონივრულ ეჭვს მიღმა არსებულ შეთანხმებულ მტკიცებულებათა ერთობლიობით უნდა ცნობილიყო ბრალეულად ამა თუ იმ ქმედების ჩადენაში.³¹

ამერიკის შეერთებული შტატების უზენაესი სასამართლომ მიმდინარე პერიოდში კიდევ რამდენიმე გადაწყვეტილება მიიღო, რომლებმაც ასევე არასრულწლოვანთა უფლებების დამკვიდრებას შეუწყო ხელი. „ორმაგი მსჯავრის“ აკრძალვის პრინციპი იუვენალურ იუსტიციაში გაჩნდა საქმით ბრიდი ჯონსის წინააღმდეგ, რომელშიც სასამართლომ განმარტა, რომ ადამიანი არ უნდა გასამართლდეს ერთი და იგივე ქმედებისთვის არასრულწლოვნობის, ხოლო შემდგომში სრულწლოვნობის დროს. ამით სასამართლომ აღიარა, რომ არასრულწლოვნის საქმე არის სისხლის სამართლის და არა სოციალური კეთილდღეობის საქმე.³² მიუხედავად ამისა, არასრულწლოვნებს მაინც არ მიეცათ სრულად წვდომა სისხლის სამართლის საპროცესო უფლებებზე. საქმეში მაკკეივერი პენსელვანიის წინააღმდეგ სასამართლომ განმარტა, რომ არასრულწლოვნებს არ აქვს უფლება ნაფიცმსაჯულთა სასამართლოთი ისარგებლონ, რაც მათი საპროცესო უფლებების შეზღუდვაა.³³ მოსამართლეები ბევრ საქმეს განიხილავენ და გარკვეული წარმოდგენები აქვთ მტკიცებულებებისა თუ მხარეების შესახებ, ნაფიცმსაჯულებმა კი მხოლოდ ერთ საქმეზე არიან კონცენტრირებულნი, შესაბამისად, შესაძლოა უკეთესი იყოს, რომ არასრულწლოვნის საქმე განიხილოს ნაფიც მსაჯულთა სასამართლომ. ასევე, ნაფიცმსაჯულები ჯგუფურად იხილავენ საქმეს და იღებენ გადაწყვეტილებას, რაც შეიძლება ასევე დადებითი იყოს არასრულწლოვნისთვის.³⁴ ამ გადაწყვეტილების შემდეგ არასრულწლოვნებსაც ნაფიცმსაჯულთა სასამართლოთი სარგებლობის უფლება მიეცათ.

არასრულწლოვანთა სასამართლო დაარსების დღიდანვე ასევე განიხილავდა ისეთ საქმეებს, რომლებიც არ იყო დანაშაული, არამედ იყო „ცუდი საქციელი“. კერძოდ, ისეთ ქმედებებს, როგორცაა სახლიდან გაქცევა, სკოლის გაცდენა, ალკოჰოლის მიღება საჯარო ადგილებში ან პროსტიტუციაში ჩაბმა. სასამართლო მათ უსჯიდა შესაბამის გამოსასწორებელ ღონისძიებას (მაგალითად, სასამართლოს ბრძანებით ისინი შეიძლება განთავსებულიყვნენ ფსი-

²⁹ ამ საკითხზე ასევე იხ. Salduz v. Turkey, [2008], ECHR, №36391/02, §59; Adamkiewicz przeciwko Polsce, [2010], ECHR, № 54729/00, §49, ადამიანის უფლებათა ევროპულმა სასამართლომ ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის კონვენციის მე-6 მუხლის (საქმის სამართლიანი განხილვის უფლება) დარღვევა დაადგინა საქმეებში, სადაც არასრულწლოვნების, რომლებსაც არ მიეცათ ადვოკატით სარგებლობის უფლება, აღიარებითი ჩვენებები გამოიყენეს მტკიცებულებად.

³⁰ *Gault v. United States*, (1967), 387 US 1.

³¹ *In re Winship* (1970), 397 US 358.

³² *Breed v. Jones*, (1975), 421 US 519.

³³ *McKeiver v. Pennsylvania*, (1971), 403 US 528.

³⁴ *Feld B. C.*, *Criminalizing the American Juvenile Court*, Crime and Justice, Minnesota, United States, 1993, 66.

ქიატრიულ, ნარკომანიისა და ალკოჰოლის სამკურნალო დაწესებულებებში). ეს ბავშვები იყვნენ არასრულწლოვნები, რომლებიც იყვნენ უკონტროლოები და საჭიროებდნენ დახმარებას, მითითებას, რომ მომავალში დამნაშავეები არ გამხდარიყვნენ.³⁵

არასრულწლოვანთა სასამართლო ასევე განიხილავდა ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევებს. 1960-იან წლებში ბევრმა სახელმწიფომ გადახედა ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევა კოდექსს და გააუქმა ზოგიერთი სამართალდარღვევა, ხოლო მათ ჩამდენ პირებს სამართალდამრღვევის ნაცვლად მოიხსენიებდნენ სხვა ტერმინებით, ისე როგორც არასრულწლოვნებს, რომლებსაც სჭირდებოდათ მეთვალყურეობა და ზედამხედველობა. ამის შესაბამისად, 1974 წელს ამერიკის შეერთებული შტატების კონგრესმა მიიღო კანონი „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებისა და დანაშაულის პრევენციის შესახებ“. ასევე შეიქმნა, ამავე სახელწოდების სახელმწიფო დეპარტამენტი, რომელიც ხელმძღვანელობდა აღნიშნული კანონით. კანონი ვრცელდებოდა როგორც კანონთან კონფლიქტში მყოფ პირებზე, ასევე „ცუდი ქცევის“ არასრულწლოვნებზე. 1980-იანი წლების დასაწყისში ასეთი არასრულწლოვნების რიცხვმა მნიშვნელოვნად იკლო.³⁶ ამავე წელს განხორციელდა აღნიშნულ კანონში ცვლილება, რომლის მიხედვითაც, ის ვინც არ დაემორჩილებოდა სასამართლოს ბრძანებას, მას შეეფარდებოდა თავისუფლების აღკვეთა. 1988 წლის ამავე კანონის ცვლილებით კი არასრულწლოვანთა და სრულწლოვანთა სამკურნალო და საპატიმრო დაწესებულებები გაიმიჯნა.³⁷

არასრულწლოვნებისთვის სპეციალური სასამართლოების და საპატიმრო დაწესებულებების დაარსება იყო პროგრესული ეპოქის ნაწილი.³⁸ არასრულწლოვნებთან მოპყრობა, ისე როგორც ზრდასრულ კრიმინალებთან, გადაჭარბებულია. არასრულწლოვანთა სასამართლოს შექმნის მთავარი მიზეზია ბავშვების კრიმინალად ქცევის თავიდან აცილება.³⁹ შესაბამისად, დასაწყისიდანვე არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო დანაშაულის პრევენცია. სამწუხაროდ, რესურსებისა თუ სხვა მიზეზთა გამო, არასრულწლოვანთა სასამართლო ჯერჯერობით საქართველოში არასდროს გვექონია.

4. არასრულწლოვანთა სასჯელების შესახებ ისტორიული ექსკურსი

სასჯელი წარმოადგენს სოციალური კონტროლის მეთოდს, რომელიც განსაზღვრავს ინდივიდუალური თავისუფლების მაქსიმუმს სხვადასხვა სფეროში დადგენილი სამართლებრივი ჩარჩოების ფარგლებში.⁴⁰ სისხლისსამართლებრივი სასჯელის მთავარ დანიშნულებას წარმოადგენს ქცევის წესების განსაზღვრული სტანდარტის დაწესება და ამ წესების დარღვევისათვის სადამსჯელო ზომების შეფარდება.⁴¹

³⁵ *Krisberg B., Schwartz I., Rethinking Juvenile Justice, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 41, United States, 1983, 350.*

³⁶ იქვე.

³⁷ *Schwartz B., Psychology of Learning and Behavior, United States, 1989, 103.*

³⁸ *Schlossman S., Sedlak M., The Chicago Area Project Revisited, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 29, United States, 1983, 399.*

³⁹ *Waters M. V., Parents on Probation, New York: New Republic Company, 1927, 21.*

⁴⁰ *Haney C., Reforming Punishment, Psychological Limits to the Pains of Imprisonment, American Psychological Association Washington, DC, 2006, 32.*

⁴¹ *Hart H. L. A., The Presidential Address: Prolegomenon to the Principles of Punishment, Journal of Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Vol. 60, 1960, 21.*

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კანონმდებლობა უნდა შეიცავდეს ნორმებს, რომლებშიც მკაფიოდ იქნება აღნიშნული, რომ საუკეთესო ინტერესების დაცვის პრინციპი თითოეულ ბავშვთან მიმართებაში ნებისმიერი გადაწყვეტილების მიღებისას ვრცელდება. გარდა ამისა, კანონმდებლობაში უნდა მიეთითოს, რომ საუკეთესო ინტერესების დაცვის პრინციპი ეხება არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების ყველა ასპექტს და მის ფარგლებში განსახორციელებელ ყველა მოქმედებას,⁴² მათ შორის – სასჯელებს. თავდაპირველად არასრულწლოვანთა სასჯელები არ ითვალისწინებდა იუვენალური იუსტიციის პრინციპებს. კერძოდ, ამერიკის შეერთებულ შტატებში მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე, 7 წლიდან იწყებოდა სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა, ისე, რომ მათ შეიძლებოდა შეფარდებოდათ ნებისმიერ სასჯელი, მათ შორის, თავისუფლების აღკვეთა და სიკვდილით დასჯა.⁴³

სასჯელები პირობითად უნდა დაეკეთებინათ ორ ფაზად, ფორმისა და შინაარსის მიხედვით. კერძოდ, სასჯელები, რომლებიც ინვევენ მსჯავრდებულის თავისუფლების შეზღუდვას ან აღკვეთას (შინაპატიმრობა, თავისუფლების შეზღუდვა, ვადიანი თავისუფლების აღკვეთა) და სასჯელები, რომლებიც არ არიან დაკავშირებულნი მსჯავრდებულის თავისუფლების შეზღუდვას ან აღკვეთასთან (ჯარიმა, საქმიანობის უფლების ჩამორთმევა, საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომა).⁴⁴ თავისუფლების აღკვეთა, როგორც წესი, განიხილება, როგორც ყველაზე მძიმე სანქცია. ამერიკის შეერთებულ შტატებში 1996 წელს, არასრულწლოვან დამნაშავეთა 18% (320.900 შემთხვევა) იხდიდა სასჯელს თავისუფლების აღკვეთის დაწესებულებაში. დანაშაულების ის სახეობა, რომლისთვისაც არასრულწლოვნები იხდიდნენ სასჯელს ძირითადად იყო ძალადობრივი,⁴⁵ ასევე საკუთრების და ნარკოტიკული საშუალებების წინააღმდეგ.⁴⁶ არ არსებობდა ალტერნატიული სასჯელები, რომელთა არსებობაც პირდაპირ კავშირშია მართებულ სისხლის სამართლის პოლიტიკასთან. ალტერნატიული სასჯელების გარეშე, იუვენალური კანონმდებლობა ვერ შეიძენს ჰუმანურ ხასიათს, რაც აუცილებელია დემოკრატიული სახელმწიფოსთვის. თავისუფლების აღკვეთის დაწესებულებაში სასჯელის მოხდა კიდევ უფრო უზიძვრებდა არასრულწლოვნებს დანაშაულისკენ. სწორედ ამიტომ, დღის წესრიგში დადგა ალტერნატიული სასჯელების არსებობის აუცილებლობა.

„ენი ი ქეისის“ ფონდის⁴⁷ ინიციატივით, 1992 წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში დაიწყო არასრულწლოვანთა თავისუფლების აღკვეთის ალტერნატივებზე მუშაობა. გრანტი გადაეცა რამდენიმე შტატს,⁴⁸ იმ პირობით, რომ ნაცვლად იმისა უკეთ მოეწყოთ და გაეფართო-

⁴² ჰამილტონი ქ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების საკანონმდებლო რეფორმის სახელმძღვანელო მითითებები, გაეროს ბავშვთა ფონდი (მთარგ.), თბ., 2011, 35.

⁴³ Schlossman S., Sedlak M., The Chicago Area Project Revisited, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 29, 1983, 399.

⁴⁴ იხ. ასევე, ხერხეულიძე ი., საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომა – არასაპატიმრო სახის სასჯელთა შორის არასრულწლოვან დამნაშავეთა რესოციალიზაციის ერთ-ერთი საუკეთესო აგენტი (საქართველოსა და აშშ-ის სისხლისსამართლებრივი მიდგომის შედარებითი ანალიზი), ჟურნ. „მართლმსაჯულება და კანონი“, № 2(29), 2011, 119.

⁴⁵ Soringer W. D., Roberts R. A., Brownell P., Torrente M., Lippman P. D. A., Deitch M., A Brief Historical Overview of Juvenile Justice and Juvenile Delinquency, United States, 2006, 10.

⁴⁶ National Research Council and Institute of Medicine, Juvenile Crime, Juvenile Justice, The National Academies Press, Washington, DC, 2001, 186.

⁴⁷ ამერიკის შეერთებულ შტატებში ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი და ძლიერი საქველმოქმედო ფონდი ბავშვის კეთილდღეობის საკითხებში.

⁴⁸ კუკის ოლქი, ილინოისი (ჩიკაგო); მილივაკის ოლქი, ვისკონსინი; მულტნომას ოლქი, ორეგონი (პორტლენდი); ნიუ-იორკი და საკრამენტოს ოლქი, კალიფორნია.

ვებინათ თავისუფლების აღკვეთის დაწესებულებები, თანხა დაეხარჯათ ახალი ალტერნატიული სანქციების დაწესებაში. პროექტი წლების განმავლობაში მიმდინარეობდა და საბოლოოდ შეფასება 2000 წელს მოხდა. შეფასების მიხედვით, ალტერნატიულმა სასჯელებმა, მნიშვნელოვნად განტვირთა თავისუფლების აღკვეთის დაწესებულებები, ისე რომ დანაშაულის ზრდას არ ჰქონია ადგილი.⁴⁹ ალტერნატიული სანქციები იყო შემდეგი: საზოგადოებისთვის სასარგებლო შრომა, სამკურნალო დაწესებულებაში გაგზავნა, კომპენსაციის გადახდა, სახლში ან სხვა განსაზღვრულ ადგილას ყოფნის ვალდებულება, სკოლაში დასწრების მონიტორინგი, ზოგადი ქცევითი ზედამხედველობა, თერაპიული კურსის გავლა, უფროს მეგობართან ურთიერთობა და ა.შ.⁵⁰

არასრულწლოვანთა ახალი სანქციები ემყარებოდა დამნაშავის მოთხოვნილებებს და აქცენტი გაკეთებული იყო ბავშვის კეთილდღეობაზე.⁵¹ ეს იყო ე. წ. „პროპორციული სასჯელები“, რომელთა ფილოსოფიას ძირითადი ყურადღება გადატანილი აქვს სწორედ ქმედების ჩამდენზე.⁵² სასჯელთა მთავარი მიზანი იყო დამნაშავის რეაბილიტაცია. დროთა განმავლობაში საკანონმდებლო ცვლილებებმა დაამორა სასჯელები სარეაბილიტაციო მიზნებს. სასჯელი გახდა არა დამნაშავეზე, არამედ დანაშაულზე დაფუძნებული. დანაშაულზე დაფუძნებული სასჯელი კი მიზნად ისახავს სამაგიეროს გადახდას.⁵³ ამის საპასუხოდ, ამერიკის შეერთებული შტატების ზოგიერთ შტატში გავრცელებული იყო ე. წ. „შერეული (შერწყმული) სასჯელები“, რაც გულისხმობდა, იმას რომ არასრულწლოვანს შეეფარებოდა სასჯელის მოხდა არასრულწლოვანთა გამოსასწორებელ დაწესებულებაში, თუმცა, ამასთან ერთად დაენიშნებოდა კიდევ ერთი სასჯელი, რომელიც გათვალისწინებული იყო სრულწლოვნებისთვის. მეორე სასჯელის აღსრულება ჩერდებოდა მანამ, სანამ არასრულწლოვანი არ მოიხდიდა პირველ სასჯელს და თუ წარმატებით მოიხდიდა, მას მეორე სასჯელი გაუუქმდებოდა. აღნიშნული მოდელის მომხრეები აღნიშნავდნენ, რომ ამ საშუალებით არასრულწლოვანი, განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულის შემთხვევაში, შეიძლებოდა არიდებოდა მძიმე სასჯელს, თუმცა, მონინალმდეგები აცხადებდნენ, რომ ეს სისტემა ეწინააღმდეგებოდა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების არსს. ზრდასრულების სასჯელების გამოყენება ინვევდა პროცედურულ და სამართლებრივ დარღვევებს.⁵⁴ შტატების უმეტესობაში შერეული სასჯელების სისტემა მოქმედებდა, თუმცა, ზოგ შტატში მოსამართლეს შეეძლო არასრულწლოვნისთვის შეეფარებინა მხოლოდ არასრულწლოვნის ან მხოლოდ სრულწლოვნის სასჯელი.⁵⁵

⁴⁹ Kendrick M., Reducing Disproportionate Minority Contact in the Juvenile Justice System: Promising Practices, Aggression and Violent Behavior, United States, 2007, 145.

⁵⁰ Mallett Ch. A., Predicting Juvenile Delinquency: The Nexus of Childhood Maltreatment, Depression and Bipolar Disorder, Journal of Criminal Behaviour and Mental Health, 19(4), 2009, 66.

⁵¹ Torbet P., State Responses to Serious and Violent Juvenile Crime, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, United States, 1996, 12.

⁵² კრისტი ნ., ტკივილის საზღვრები, სასჯელის როლი სასჯელდასრულების პოლიტიკაში, ბახტაძე უ. (მთარგმ.), შალიკაშვილი მ., გიორგაძე გ. (რედ.), პირველი გამოც., თბ., 2017, 64.

⁵³ Torbet P., Szumanski L., Griffin P., Trying Juveniles as Adults in Criminal Court: An Analysis of State Transfer Provisions, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, United States, 1998, 11.

⁵⁴ Feld B. C., Abolish the Juvenile Court: Youthfulness, Criminal Responsibility and Sentencing Policy, Journal of Criminal Law and Criminology, Chicago, United States, 1997, 100.

⁵⁵ Redding R. E., The Effects of Adjudicating and Sentencing Juveniles as Adults: Research and Policy Implications, Youth Violence and Juvenile Justice, United States, 2003, 137.

1992 წლიდან დაწესდა სავალდებულო მინიმალური სასჯელები. მაგალითად, მკვლელობისთვის 14 წლიდან არასრულწლოვანს უნდა შეფარდებოდა მინიმუმ 15 წლით თავისუფლების აღკვეთა. გარდა ამისა, ამერიკის შეერთებული შტატების 23 შტატში დაშვებული იყო სიკვდილით დასჯა არასრულწლოვნებისთვის. უფრო მეტიც, 1989 წელს, ამერიკის შეერთებული შტატების საკონსტიტუციო სასამართლომ თავისი გადაწყვეტილებით დაადასტურა, რომ 16 წელს ზემოთ არასრულწლოვნისთვის სიკვდილით დასჯა კონსტიტუციური სასჯელი იყო.⁵⁶ ეს პრაქტიკა დაგმო ამავე წელს მიღებულმა ბავშვის უფლებების შესახებ კონვენციამ და სრულიად საპირისპირო დაადგინა – არც ერთმა ბავშვმა არ შეიძლება განიცადოს სიკვდილით დასჯა.

იუვენალური იუსტიციის ერთ-ერთი მთავარი ნაკლი იყო ის, რომ იგი ადეკვატურ სასჯელებს ვერ უფარდებდა არასრულწლოვნებს. კვლევების მიხედვით, მინიმუმ 63% მსჯავრდებულის მიმართ იყო გამოყენებული თავისუფლების აღკვეთა.⁵⁷ ბავშვის უფლებების შესახებ კონვენციამ ასევე დაგმო ეს პრაქტიკა. თავისუფლების აღკვეთა დასაშვებია მხოლოდ, როგორც უკიდურესი ღონისძიება, მაქსიმალურად მცირე პერიოდის განმავლობაში. ბავშვის უფლებების შესახებ კონვენცია აღმოჩნდა მთელი მსოფლიოს მთავარი ორიენტირი, რომ სახელმწიფოებს უარი ეთქვათ დრომოჭმულ, სასტიკ სასჯელებზე იუვენალურ იუსტიციაში და დაენციოთ ფიქრი და მუშაობა ჰუმანურ სანქციებზე. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი ითვალისწინებს თავისუფლების აღკვეთის ალტერნატიულ სასჯელებს. ამასთანავე, კოდექსით დაუშვებელია არასრულწლოვნისთვის თავისუფლების შეზღუდვა, თუ კანონით განსაზღვრული მიზნის მიღწევა უფრო მსუბუქი ზომის გამოყენებით არის შესაძლებელი. თავისუფლების აღკვეთა დასაშვებია მხოლოდ როგორც უკიდურესი ღონისძიება, რომელიც შეძლებისდაგვარად მოკლე ვადით და რეგულარული გადასინჯვის პირობით უნდა იქნეს გამოყენებული.⁵⁸

5. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების ისტორია ქართულ სისხლის სამართალში

საქართველოს სისხლის სამართლის კანონმდებლობაში დიდი ხანია, არსებობს სპეციალური ნორმები არასრულწლოვანთათვის, თუმცა, ისინი საკმაოდ მწირი და არალიბერალური გახლდათ. კანონმდებლობაში არ არსებობდა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების მარეგულირებელი სპეციალური ნორმატიული აქტი, რომელიც გააერთიანებდა მართლმსაჯულების პროცესში არასრულწლოვნის მონაწილეობის შესახებ არსებულ სპეციფიურ წესებს და გაამარტივებდა მათ აღქმას. ამის მიუხედავად, საქართველოს სისხლის სამართლის კანონმდებლობა მაინც ითვალისწინებდა სრულწლოვნებისგან განსხვავებულ ნორმებს მოზარდთა სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისთვის.

საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსი, რომელიც 1960 წელს მიიღეს და 1961 წლის 1 მარტიდან ამოქმედდა, იცნობდა არასრულ-

⁵⁶ *Torbet P.*, State Responses to Serious and Violent Juvenile Crime, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, United States, 1996, 14.

⁵⁷ *Kinder K., Harland J., Wilkin A., Wakefield A.*, Three to Remember: Strategies for Disaffected Pupils, The National Foundation for Educational Research, England, 1995, 73.

⁵⁸ არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი, 3708-IIს, 12/06/2015, მე-9 მუხლი.

წლოვნის ცნებას. კოდექსით სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა იწყებოდა 16 წლიდან, ისიც მხოლოდ კონკრეტული დანაშაულებისთვის, რომელიც ამავე საკანონმდებლო აქტში იყო ჩამოთვლილი (მკვლელობა, სხეულის განზრახ დაზიანება, გაუპატიურება, ქურდობა, ცეცხლსასროლი იარაღის, საბრძოლო მასალის ან ფეთქებადი ნივთიერების გატაცება და ა. შ.).⁵⁹ არასრულწლოვნების მიმართ სპეციალური მიდგომის ერთ-ერთი გამოვლინება იყოს ის, რომ საკანონმდებლო აქტი ითვალისწინებდა სასჯელის გამოყენების თავიდან არიდების საშუალებებს, როგორცაა, დაზარალებულის წინაშე ბოდიშის მოხდა, გაფრთხილება, საყვედურის გამოცხადება და ა. შ.⁶⁰ ამავე კოდექსით სიკვდილით დასჯა არ ეხებოდა არასრულწლოვანს, ხოლო თავისუფლების აღკვეთის ზომა შეიძლებოდა ყოფილიყო მაქსიმუმ 10 წელი.⁶¹ აღნიშნული კოდექსი არასრულწლოვნის მიმართ იცნობდა, აგრეთვე, ვადამდე გათავისუფლების, პირობითი მსჯავრისა და სასჯელის უფრო მსუბუქი სასჯელის სახით შეცვლის შესაძლებლობას.⁶² სასჯელი მიზნად ისახავდა არა მხოლოდ დამნაშავეის დასჯას, არამედ მის აღზრდას, შრომისადმი, კანონთა ზუსტი შესრულებისადმი, საერთო ცხოვრების წესებისადმი პატივისცემის გაღვივებას, დანაშაულის პრევენციას, კერძოდ, საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის 22-ე მუხლით – „სასჯელი როდია მხოლოდ დასჯა ჩადენილი დანაშაულისათვის, არამედ მიზნად ისახავს აგრეთვე გამოასწოროს და ხელახლა აღზარდოს მსჯავრდებულნი შრომისადმი პატიოსანი დამოკიდებულების, კანონთა ზუსტი შესრულების, საერთო ცხოვრების წესებისადმი პატივისცემის სულისკვეთებით. აგრეთვე აცდენილ იქნეს ახალ დანაშაულთა ჩადენა როგორც მსჯავრდებულთა, ისე სხვა პირთა მიერ.“⁶³

ასევე, მნიშვნელოვანია დადებითი კუთხით აღინიშნოს ის, რომ სასჯელის მიზანი არ იყო ფიზიკური ტანჯვა ან ადამიანის ღირსების დამცირება. კოდექსის ნორმები ზუსტად ასახავდა იმდროინდელი ხელისუფლების სურვილებს. კერძოდ, სახელმწიფოსთვის გაცილებით მნიშვნელოვანი იყო პატიოსანი მოქალაქის ყოლა, რომელიც ჩაბმული იქნებოდა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ვიდრე დამნაშავეის, რომელიც იჯდებოდა ციხეში, იქნებოდა სახელმწიფოს კმაყოფაზე და ვერ მოიტანდა სარგებელს სოციალური სახელმწიფოსთვის.

1999 წელს მიღებული საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, რომელიც 2000 წლის 1 ივნისიდან ამოქმედდა, კი უკვე ითვალისწინებდა ცალკე თავს არასრულწლოვნის სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისთვის. საკანონმდებლო აქტით არასრულწლოვანი იყო პირი 14 წლიდან 18 წლამდე, რომელსაც შესაძლოა დანიშნოდა სასჯელი ან აღმზრდელობითი ზემოქმედების იძულებითი ღონისძიება.⁶⁴ საკანონმდებლო აქტის პირველადი რედაქციით, სასჯელის სახეები გახლდათ: ჯარიმა, საქმიანობის უფლების ჩამორთმევა, საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომა, გამასწორებელი სამუშაო, ტუსალობა და ვადიანი თავი-

⁵⁹ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსი, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები, № 1, მუხ. 10, 30/12/1960 (ძალადაკარგულია, 01/06/2000), მე-12 მუხლი.

⁶⁰ იქვე, 64-ე მუხლი.

⁶¹ იქვე, 25-26-ე მუხლები.

⁶² იქვე, 55-ე მუხლი.

⁶³ საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსი, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები, № 1, მუხ. 10, 30/12/1960 (ძალადაკარგულია, 01/06/2000), 22-ე მუხლი.

⁶⁴ საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, 2287, 22/07/1999, 81-ე მუხლი.

სუფლების აღკვეთა.⁶⁵ არასრულწლოვანი, რომელმაც პირველად ჩაიდინა ნაკლებად მძიმე დანაშაული, სასამართლოს შეეძლო გაეთავისუფლებინა სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისაგან, თუ მიიჩნევდა, რომ მისი გამოსწორება მიზანშეწონილი იყო აღმზრდელობითი ზემოქმედების იძულებითი ღონისძიების გამოყენებით,⁶⁶ რომლებიც იყო შემდეგი: გაფრთხილება, საზედამხედველოდ გადაცემა, ზიანის ანაზღაურების მოვალეობის დაკისრება, ქცევის შეზღუდვა, სპეციალურ აღმზრდელობით ან სამკურნალო-აღმზრდელობით დაწესებულებაში მოთავსება.⁶⁷ აღნიშნული კოდექსი ასევე ითვალისწინებდა სასჯელისაგან გათავისუფლებისა და სასჯელის მოხდისაგან პირობით ვადამდე გათავისუფლების შემთხვევებს.⁶⁸ აღსანიშნავია ისიც, რომ არასრულწლოვნისათვის სასჯელის დანიშვნის დროს, სასჯელის დანიშვნის ზოგად საწყისებთან ერთად, მხედველობაში მიიღებოდა მისი ცხოვრებისა და აღზრდის პირობები, ფსიქიკური განვითარების დონე, ჯანმრთელობის მდგომარეობა, სხვა პიროვნული თავისებურებანი, მასზე ასაკით უფროსი პირის ზეგავლენა.⁶⁹

ქართული სისხლის სამართლის კანონმდებლობა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის მიღებამდეც არ ტოვებდა არასრულწლოვანს ყურადღების მიღმა. განხილულ საკანონმდებლო აქტებში არსებული ნორმები, დროის შესაბამისად, არასრულწლოვნების მიმართ ზრუნვისა და განსაკუთრებული მიდგომის ამსახველია. იმდროინდელი პერიოდისთვის მოზარდების მიმართ მაინც ღმობიერ მიდგომას ვხვდებით. რეპრესიული, მკაცრი მმართველობის პერიოდში, სადაც ადამიანთა უფლებები ნაკლებად იყო დაცული, არასრულწლოვანთა მიმართ სპეციალური ნორმების არსებობა უკვე შეგვიძლია ჩავთვალოთ განსაკუთრებულ შემთხვევად.

საქართველოში არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების მხრივ გარდაქმნა 2015 წელს არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის მიღებით მოხდა, რომლის ძირითადი ნაწილი 2016 წლის 1 იანვრიდან ამოქმედდა. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი ადგენს არასრულწლოვანთა სისხლისსამართლებრივი და ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობისა და არასრულწლოვნის მონაწილეობით ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის საქმის წარმოების, სისხლის სამართლის პროცესის თავისებურებებს, სასჯელისა და სხვა ზომების აღსრულების სპეციალურ წესებს. ახალი კოდექსის მიხედვით, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების პროცესს აწარმოებენ მხოლოდ სპეციალიზებული პირები. ყოველივე ზემოაღნიშნულის მიუხედავად, ეს სფერო სრულყოფას ქართულ სინამდვილეში კიდევ საჭიროებს, სულ მცირე, არასრულწლოვანთა სასამართლოს არსებობით, რომელთან დაკავშირებითაც ისტორია სტატიაში მიმოხილული არ არის, რადგან საქართველოში არასდროს გვქონია. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, სპეციალურმა საკანონმდებლო აქტმა ახალ საფეხურზე აიყვანა ქართული არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი ნამდვილად არის ქართული საკანონმდებლო სივრცის მონაპოვარი, რომელიც ახლებურად და საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისად აყალიბებს მთელ რიგ საკითხებს.

⁶⁵ საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, 2287, 22/07/1999, 82-ე მუხლი.

⁶⁶ იქვე, 90-ე მუხლი.

⁶⁷ იქვე, 91-ე მუხლი.

⁶⁸ იქვე, 97-98-ე მუხლები.

⁶⁹ იქვე, 89-ე მუხლი.

6. დასკვნა

მსოფლიოში ბავშვის უფლებების სუბიექტად აღიარება დიდი ხნის წინ მოხდა, რომელსაც ღირსეულად და პატივისცემით უნდა ეპყრობოდნენ. ყველა განვითარებულ თუ განვითარებად ქვეყანაში დამკვიდრდა მოსაზრება, რომ არასრულწლოვანს განსაკუთრებული მიდგომა სჭირდება, მით უფრო, თუ საქმე გვაქვს ისეთ არასრულწლოვანთან, რომელიც კანონთან კონფლიქტში იმყოფება. თითქმის ყველა განვითარებულ ქვეყანაში არსებობს სპეციალიზებული საკანონმდებლო აქტი კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნებისთვის. საბედნიეროდ, დღეს, ამ ქვეყნებს შორის საქართველოცაა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართული სისხლის სამართალი არასრულწლოვანს ყურადღების მიღმა არც წარსულში ტოვებდა, 2015 წელს არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის მიღება ნამდვილად პროგრესული ნაბიჯი იყო. სახელმწიფომ გამოავლინა ნება, რომ მეტად დაეთმო ყურადღება ბავშვისთვის, ახალი თაობისთვის, რომელიც რეალურად ქვეყნის მომავალია. სახელმწიფომ საერთაშორისო სამართლისა და პროგრესული ქვეყნების მაგალითზე თავადაც იკისრა ვალდებულება განვითარებინა და ახალ საფეხურზე აეყვანა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება.

არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება ამჟამად არის განვითარებადი სფერო საქართველოში, რომლის ფორმასაც განაპირობებს ქვეყნების გამოცდილება და იმის თანდათანობით უკეთ გაგება, თუ რა მუშაობს ეფექტიანად და რა არა. საკანონმდებლო, აღმასრულებელ-მა და სასამართლო ორგანოებმა საკუთარ თავზე უნდა აიღონ წარმატებული განხორციელებისათვის აუცილებელი ინსტიტუტებისა და პროგრამების ჩამოყალიბების, გაძლიერების ან გაფართოების ვალდებულება. სახელმწიფომ სათანადო ყურადღება უნდა დაუთმოს როგორც ტრადიციული არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების პრინციპებს, ასევე ახალ მიდგომებს. ამასთანავე, აუცილებელია ქვეყანაში არსებობდეს არასრულწლოვანთა სასამართლო, რომელიც ორიენტირებული იქნება კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვნებისთვის მართლმსაჯულების სათანადო დონეზე განხორციელებისკენ.

დიდი ხანია, რაც საქართველომ აირჩია ევროპული გზა და შესაბამისად, აუცილებელია ჩვენს ქვეყანაში თანმიმდევრული ნაბიჯების გადადგმა გაგრძელდეს ეროვნული სამართლებრივი ბაზების, პოლიტიკისა და ღონისძიებების საერთაშორისო სტანდარტებთან უფრო მეტად შესაბამისობაში მოყვანის მიზნით. კანონმდებელმა კიდევ არაერთხელ უნდა გამოხატოს ნება საქართველოში არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების სრულყოფისთვის და ამით კიდევ ერთხელ დაამტკიცოს ქვეყნის მისწრაფება და ერთგულება საყოველთაოდ აღიარებული დემოკრატიული პრინციპებისადმი.

ბიბლიოგრაფია:

1. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსი, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს უწყებები, № 1, მუხ. 10, 30/12/1960 (ძალადაკარგულია, 01/06/2000).
2. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, 2287, 22/07/1999.
3. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი, 3708-III, 12/06/2015.

4. ბოხაშვილი ი., ბენიძე მ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების საკითხები (მოქმედი საპროცესო კანონმდებლობის, ახალი სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსისა და საერთაშორისო სამართლებრივი აქტების მიხედვით), ჟურნ. „სამართლის ჟურნალი“, № 2, 2009, 35.
5. კრისტი ნ., ტკივილის საზღვრები, სასჯელის როლი სასჯელმსაჯულების პოლიტიკაში, ბახტაძე უ. (მთარგ.), შალიკაშვილი მ., გიორგაძე გ. (რედ.), პირველი გამოც., თბ., 2017, 64.
6. საქართველოს პარლამენტის მრჩეველთა დამოუკიდებელი საბჭო, გაეროს ბავშვთა ფონდი, არასრულწლოვანთა დანაშაულის ადმინისტრაცია, სანვრთნელი მოდულები არასრულწლოვანთა დანაშაულის ადმინისტრირების შესახებ, საქართველოს კანონმდებლობა და საერთაშორისო სამართლებრივი მექანიზმები, თბ., 2003, 119, 120.
7. ხერხეულიძე ი., საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომა – არასაპატიმრო სახის სასჯელთა შორის არასრულწლოვან დამნაშავეთა რესოციალიზაციის ერთ-ერთი საუკეთესო აგენტი (საქართველოსა და აშშ-ის სისხლისსამართლებრივი მიდგომის შედარებითი ანალიზი), ჟურნ. „მართლმსაჯულება და კანონი“, № 2(29), 2011, 119.
8. ჰამილტონი ქ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების საკანონმდებლო რეფორმის სახელმძღვანელო მითითებები, გაეროს ბავშვთა ფონდი (მთარგმნელი), თბ., 2011, 35.
9. Bazemore G., Umbreit M., Rethinking the Sanctioning Function in Juvenile Court: Retributive or Restorative Responses to Youth Crime, Journal of Crime and Delinquency, № 41(3), 1995, 299.
10. Chrisman O., Paidology the Science of the Child, The Historical Child, Richard G. Badger Gorham Press, Boston, 1920, 11.
11. Cintron L. A., Rehabilitating the Juvenile Court System: Limiting Juvenile Transfers to Adult Criminal Court, Northwestern University Law Review, Vol. 90, 1996, 1262.
12. Davis S. M., Children's Rights Under and the Law, Oxford University Press, England, 2011, 71.
13. Dawson R. O., The Future of Juvenile Justice: Is It Time to Abolish the System, Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 81, 1990, 141.
14. Difonzo J. H., Parental Responsibility for Juvenile Crime, Vol. 80, № 1, 2001, 4.
15. Feld B. C., Criminalizing the American Juvenile Court, Crime and Justice, Minnesota, United States, 1993, 66.
16. Feld B. C., Abolish the Juvenile Court: Youthfulness, Criminal Responsibility and Sentencing Policy, Journal of Criminal Law and Criminology, Chicago, United States, 1997, 100.
17. Haney C., Reforming Punishment, Psychological Limits to the Pains of Imprisonment, American Psychological Association Washington, DC, 2006, 32.
18. Hart H. L. A., The Presidential Address: Prolegomenon to the Principles of Punishment, Journal of Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Vol. 60, Oxford University Press, England, 1960, 21.
19. Jensen E. L., Metsger L. K., A Test of the Deterrent Effect of Legislative Waiver on Violent Juvenile Crime, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 40, 1994, 99.
20. Kendrick M., Reducing Disproportionate Minority Contact in the Juvenile Justice System: Promising Practices, Aggression and Violent Behavior, United States, 2007, 145.
21. Kinder K., Harland J., Wilkin A., Wakefield A., Three to Remember: Strategies for Disaffected Pupils, The National Foundation for Educational Research, England, 1995, 73.
22. Krisberg B., Schwartz I., Rethinking Juvenile Justice, Journal of Crime and Delinquency, Vol. 41, 1983, 350.
23. Larsen K. L., With Liberty and Juvenile Justice for All: Extending the Right to a Jury Trial to the Juvenile Courts, William Mitchell Law Review, Vol. 20, 1994, 5-6.
24. Lou H. H., Juvenile Courts in the United States, Chicago, Illinois, United States, 1927, 14.
25. Mack J. W., The Juvenile Court, Harvard Law Review, Vol. 23, № 2, 1909, 111.

26. *Mallett Ch. A.*, Predicting Juvenile Delinquency: The Nexus of Childhood Maltreatment, Depression and Bipolar Disorder, *Journal of Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(4), 2009, 66.
27. *Moore M. H., Wakeling S.*, Juvenile Justice: Shoring Up the Foundations, *Crime and Justice: A Review of Research*, Vol. 22, 1997, 260.
28. *National Research Council and Institute of Medicine*, Juvenile Crime, Juvenile Justice, The National Academies Press, Washington, DC, 2001, 154, 186.
29. *Orsagh T., Chen J. R.*, The Effect of Time Served on Recidivism: An Interdisciplinary Theory, *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 4, № 2, 1988, 155.
30. *Redding R. E.*, The Effects of Adjudicating and Sentencing Juveniles as Adults: Research and Policy Implications, *Youth Violence and Juvenile Justice*, United States, 2003, 137.
31. *Rosenheim M. K., Zimring F. E., Tanenhaus D. S.*, A Century of Juvenile Justice, Chicago, Illinois, United States, 1983, 18.
32. *Schlossman S.*, Coalition for Juvenile Justice, DeKalb, Illinois, United States, 1998, 4.
33. *Schlossman S., Sedlak M.*, The Chicago Area Project Revisited, *Journal of Crime and Delinquency*, Vol. 29, 1983, 399, 400, 411.
34. *Schlossman S.*, Love and the American Delinquent, *Journal of Juvenile Family Court*, Vol. 28, 1977, 63.
35. *Soringer W. D., Roberts R. A., Brownell P., Torrente M., Lippman P. D. A., Deitch M.*, A Brief Historical Overview of Juvenile Justice and Juvenile Delinquency, United States, 2006, 10.
36. *Schwartz B.*, Psychology of Learning and Behavior, United States, 1989, 103.
37. *Torbet P.*, State Responses to Serious and Violent Juvenile Crime, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, United States, 1996, 12, 14.
38. *Torbet P., Szymanski L., Griffin P.*, Trying Juveniles as Adults in Criminal Court: An Analysis of State Transfer Provisions, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1998, 10-11.
39. *Waters M. V.*, Parents on Probation, New York: New Republic Company, 1927, 21.
40. *Wiley B.*, The General Laws and Liberties of the Massachusetts Colony (1672) in Juvenile Offenders for a Thousand Years, New York, 1970, 318-319.
41. Adamkiewicz przeciwko Polsce, [2010], ECHR, №54729/00, §49.
42. Salduz v. Turkey, [2008], ECHR, №36391/02, §59.
43. *Breed v. Jones*, (1975), 421 US 519.
44. *McKeiver v. Pennsylvania*, (1971), 403 US 528.
45. *In re Winship*, (1970), 397 US 358.
46. *Gault v. United States*, (1967), 387 US 1.
47. *Kent v. United States*, (1966), 383 US 541.